

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Blijven of weggaan? De perspectieven voor marine-officieren tijdens de nadagen van de Republiek 1751-95

Raven, G.J.

Citation

Raven, G. J. (1980). Blijven of weggaan?: De perspectieven voor marine-officieren tijdens de nadagen van de Republiek 1751-95. *Mededelingen Van De Nederlandse Vereniging Voor Zeegeschiedenis*, 40/41, 23-50. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4305598>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4305598>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

BIJLAGE II

Public Record Office.
High Court of Admiralty (HCA)

archieffnummers ¹⁾	periode	nummer index op de leeszaal (in nr. 646 index ca. 1664-1670)
HCA30	639-647	1655-1670
	651-652	1671-1690
	656	1690-1740
	659-662	1741-1750
	683-688	1751-1760
	712-713	1761-1770
	718-725	1771-1780
	735	
	744	1776-1782
	745-750	1781-1790
	754-769	1791-1800
	770-771	1796-1802
HCA32/	24-32	1689-1700
	33-45	1689-1699
	48-86	1702-1733
	87-91	1702-1723
	92-93	1709-1712 9/4pp. 32-42
	94-160	1739-1748 9/12
	161-259	1756-1763 9/13
	260-493	1776-1786 9/14
	494-930	1793-1802 9/16
	931-1345	1803-1815 9/16
	1346-1820	1803-1817 9/17

- 1). HCA 32 omvat ook niet-Nederlandse schepen en ondervragingen der bemanning. Soms zijn stukken verdwaald; in index 9/14 komen bijvoorbeeld ook schepen voor die na 1793 genomen zijn.

Blijven of weggaan? De perspectieven voor marineofficieren tijdens de nadagen van de Republiek 1751 - 95

Drs. G.J.A. Raven

De tweede helft der achttiende eeuw is in de maritieme, en met name de marinegeschiedenis nog steeds een wat minder bekende periode. Wel zijn er de laatste jaren kleinschalige onderzoeken gedaan in het kader van werkcolleges voor studenten en minder nautisch georiënteerde studies. Verder heeft de grondige dissertatie van J.R. Bruijn over de Amsterdamse Admiraliteit in 1713-51 een geldigheid die tot ver in de hier bedoelde tijd doorloopt. Recentelijk is de belangstelling met name gericht op de gewone en meestal naamloze zeeman. Hieronder mag ook de groep subalterne marineofficieren, de commandeurs en luitenants gerekend worden, die sporadisch wel in de Admiraliteitsarchieven voorkomen, maar nauwelijks aandacht gekregen hebben. Uit Bruijns onderzoeken is gebleken dat zij, indien zij niet over een andere bron van inkomsten beschikten, bepaald geen benijdenswaardige positie bezaten. Men moest lang wachten op promotie en had alleen tijdens actieve dienst zijn gage. Tot in de rang van kapitein was het dienstverband vrij los en moest een plaatsing maar afgewacht worden. Vergeleken met de koopvaardij was de gage niet aan fluctuaties onderhevig, maar dit kon gezien de geringe verdiensten nauwelijks een voordeel zijn. Ook waren er niet veel bijverdiensten. De belangrijkste daarvan, de kostpenningen, waren afhankelijk van een commando over een oorlogsschip en dus meestal niet voor subalterne officieren weggelegd. Dit was een schrille tegenstelling met de VOC, waar de gages in het niet vielen bij de winsten uit privéhandel en de steekpenningen, terwijl daar bovendien een vast dienstverband van ongeveer vijf jaar bestond. Velen van hen zochten dan ook na verloop van tijd elders hun heil. De alleen met het oog hierop bedachte promoties van 1748-50 en de toen eindelijk wat vlottere betaling van gages waren een druppel op de gloeiende plaat toen de werkgelegenheid van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-8) wegviel.¹⁾

Een boeiende vraag is in hoeverre deze situatie reeds tijdens de tweede helft der achttiende eeuw verbeterde. Vóór oorlogen en binnenlandse onrust culmineerden in de val van het ancien régime had de marine immers alweer geruime tijd de belangstelling van de overheid. Belangrijke hervormingen op het gebied van sociale zekerheid en arbeidsvoorwaarden moet men echter een eeuw later zoeken. Slechts de instelling van een vast korps zeeartilleristen en de uitbreiding van het aantal vaste gages voor enkele groepen officieren en onderofficieren zijn vermeldenswaard, en beide vindt men pas in 1792. Andere maatregelen hadden meer betrekking op de bekwaamheid van de officier en de effectiviteit van de organisatie.²⁾ Verder is bekend dat - net als in 1744 - in het oorlogsjaar 1781 behalve aan manschappen en onderofficieren zelfs een tekort aan luitenants ontstond, dat moest worden aangevuld met minder bekwame koopvaardijvaarders. De Jonge noemde als oorzaken het verval der zeemacht, het losse dienstverband, de weinige carrièremogelijkheden en de Britse krijgsgangenschap van bemanningen van veel koopvaarders.³⁾

Betekent dit dat de tweede helft der achttiende eeuw even ongunstig was voor het beroep van marineofficier als de 'rustige jaren' tevoren? En in hoeverre was de situatie bij Amsterdam nog gunstig vergeleken bij de andere Admiraliteiten van de Maze, Zeeland, het Noorderkwartier en Friesland, waarvan de drie laatste eigenlijk zo klein waren geworden dat ze bijna te verwaarlozen zijn? Om deze vragen te beantwoorden is getracht aan de hand van een gereconstrueerd 'ellebogenboek' - een lijst van officieren naar Admiraliteit en anciënniteit - de carrièregang te kwantificeren. Achtereenvolgens zullen aan de orde komen de omvang van het officierkorps, de carrièregang en het verband met andere beroepsmogelijkheden.

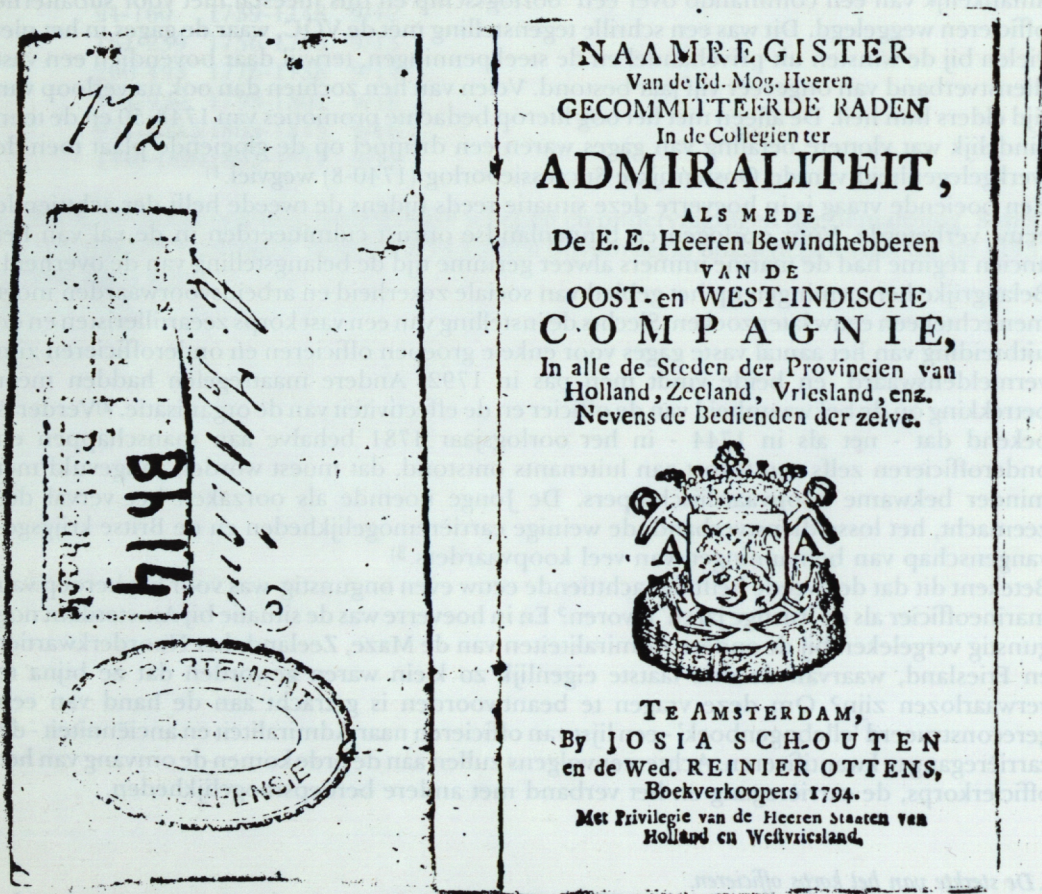
I. De sterkte van het korps officieren.

Gedurende de achttiende eeuw verschenen jaarlijks bij diverse boekverkopers zogenaamde

Herenboekjes, waarin men de namen van allerlei ambtenaren in functie kan aantreffen - een soort voorlopers dus van de adresboeken en almanakken. Er bestaan boekjes met de namen van bijvoorbeeld de regenten der steden, de predikanten in den lande, en de functionarissen van VOC en WIC. De meeste ervan zijn zo dun dat ze vaak werden samengebonden. Op deze manier is een schat aan namen - meestal met hun benoemingsjaar - bewaard gebleven die beter toegang zou verdienen, bijvoorbeeld als bronnenpublicatie.

Onder deze boekjes bevinden zich ook die voor de landmacht- en zeeofficieren, welke laatste voor dit onderzoek zijn verwerkt en aangevuld.⁴⁾ De jaarlijks terugkerende publicatie biedt ons ook een aaneengesloten reeks momentopnamen van de omvang van het korps. Wel moet opgemerkt worden dat de Herenboekjes niet altijd volledig zijn. Personen die slechts kort in een bepaalde rang dienden glipten door de mazen van het jaarlijkse net. Ook bleken de wel vermelde gegevens niet altijd in overeenstemming met andere bronnen, met name de Admiraliteitsarchieven.⁵⁾ Samen met de correcties is de bron echter voldoende betrouwbaar om een indruk van sterkte en promoties te verkrijgen. Tenslotte hebben de boekjes slechts betrekking op een deel van de bestudeerde periode en officieren. De gegevens over de eerste helft der achttiende eeuw en de lagere rangen zijn vaak te fragmentarisch om benut te kunnen worden.

Herenboekje van 1794, met handtekening van kapitein-luitenant bij het Noorderkwartier Adolf Holland.

(48)
Hoofd-Officieren en Capiteinen, Refor-
terende onder het Ed. Mog. Collegie ter
Admiraliteit in WEST-FRIES-
LAND ende het NOORDER-
QUARTIER.

Luitenant Admiraal.

Dire Admiraal.

Schout by Nach.

De Heer Daniel Jan van Ryneveld 1789.

Capiteinen.

1771. 17 Nov. Daniel Hekkers.
 dito Jan Rikkers Junior.
 dito Marcus Kuyper.
 dito Simon Hendrik Frykenius.
 1780. 8 Aug. Cornelis Johannes Blois
 van Treslong.
 1782. 28 Jan. Simon Decker.
 1783. 11 Aug. Jan Everwyn Drillinger.
 dito Jacob Zeewold.
 1789. 1 Jan. J.A.B. Blois van Treslong.

(49)
Capitein Luitenant.
 In dato 10 January 1793.

A. Holland.
 Wm van Vos.
 N. Groot
 H. J. Hulleman.

Luitenant van de Eerste Classe.

J. Hasman.
 Nicolaas Jager.
 R. van Vos.

Luitenant van de Tweede Classe.

A. Z. de Munnik.
 Pieter Zeewold.
 Anthony van Esch.
 Hendrik Wille.
 Gerard Berckhout.
 Abraham de Feyfer.
 Samuel Jan van Houten.
 Pieter Jacob Ouwens.

Dyde Compagnie Scheeps- Artilleristen.

Capitein J. Zeewold.
 Capitein Luitenant A. Holland.
 Eerste Luiten. L. O. F. Baron v Vegezak.

3 Tweede Luitenanten } A. Z. de Munnik.
 } P. Zeewold.
 } P. J. Ouwens.

Sous-Luitenant van de Artillerie
 Chirurgyn Majoor
 Eerste Schryver Anthony Mees.
 Cadet Jan Groot.

In de volgende tabel is opgegeven welke gegevens in serie beschikbaar zijn:

Tabel 1. Eerste jaren waarover de Herenboekjes opgaven doen, naar rang en Admiraliteit, 1701-94

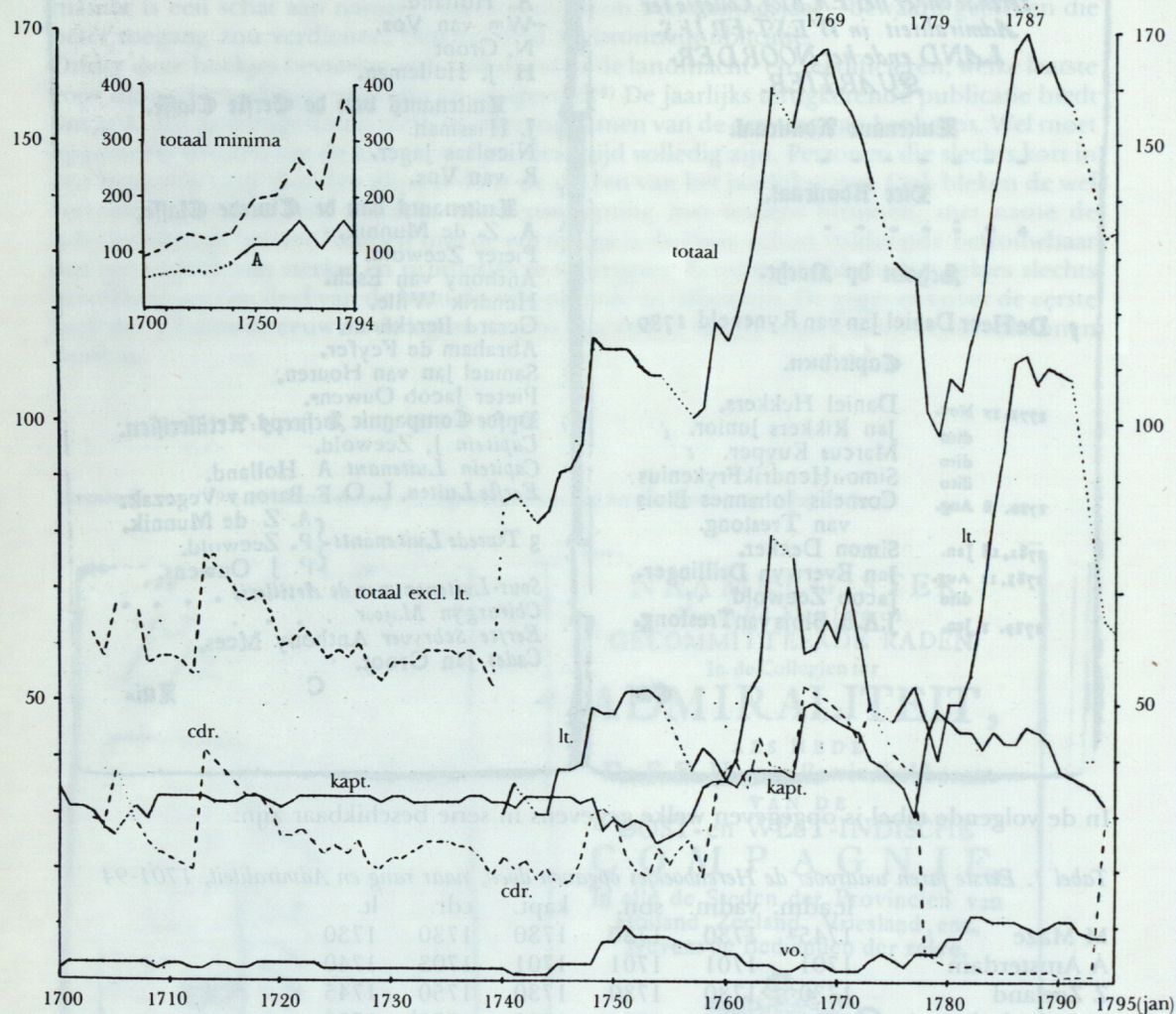
	lt.adm.	vadm.	sbn.	kap.	cdr.	lt.
M Maze	1745 ^a	1730	1730	1730	1730	1730
A Amsterdam	1701	1701	1701	1701	1703	1740
Z Zeeland	1730	1730	1730	1730	1750	1745
N Noorderkwartier	1794 ^a	1767 ^a	1751 ^a	1730	1776 ^b	1783
F Friesland	-a	-a	-a	1730	1730 ^b	-

a = eerste benoeming sedert 1730.

b = indien uitleggercommandeurs en kapiteins ter recherche (wachtschipcommandanten) worden weggelaten: N 1794 en F -.

Van het grootste college, Amsterdam, ontbreken alleen de luitenanten tot 1740. Daarom is deze Admiraliteit als voorbeeld gebruikt. Voor zover cijfers van zustercolleges bekend zijn wijzen deze erop dat dit beeld vrij representatief is. ⁶⁾Tijdens de tweede helft der achttiende eeuw waren er niet alleen méér officieren, ook ondervond de sterkte van het korps veel sterkere fluctuaties. Grote aantallen benoemingen in 1705, 1713 en 1747-9 waren slechts incidenteel van aard. Het verloop kon daarna weer rustig voortgaan. Konvooien en expedities naar koloniën of tegen Barbarijse kapers hadden geen duidelijke invloed op het benoemingsbeleid.

2. Aantallen officieren bij de Admiraliteit van Amsterdam, onderscheiden naar rang, 1700-95. Inzet: Totale aantallen officieren bij de Admiraliteiten, 1700-94, tienjaarlijks (bron: m.n. de Herenboekjes). Zie tabel 2, pag. 43.

Na 1750 was dit echter anders. De Zevenjarige Oorlog (1756-63) was een grote klap voor de Nederlandse scheepvaart, daar de Britten een groot deel van de schepen als contrabande confisqueerden. De neutraliteit moest dan ook met sterke konvooien worden bekrachtigd. Tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1780-4) werd zo mogelijk een nog dringender beroep op de - nog steeds zwakke - zeemacht gedaan, waardoor ook de reeds genoemde tekorten aan officieren ontstonden.

Door vele nieuwe benoemingen kan het aantal kapiteins nu niet meer relatief constant genoemd worden. Er waren nu soortgelijke fluctuaties als bij het benoemingsbeleid van

commandeurs, tot de laatste rang in 1776 werd opgeheven en deze officieren grotendeels in de kapiteinsgelederen verdwenen.⁷⁾ Bij Amsterdam is dit natuurlijk terug te vinden in de extraordinaris of buitengewone kapiteinsbenoemingen.⁸⁾ Deze officieren met een losser dienstverband vormden tot 1750 de helft en daarna ruim tweederde van het aantal kapiteins. In 1784 waren er zelfs veertig op de vijfenveertig, omdat de meeste vlagofficieren toen met het traktement van een ordinaris kapitein genoeg moesten nemen. Sinds men ook met de gedachte gebroken had van een vast aantal van drie vlagofficieren per Admiraliteit - luitenant-admiraal, vice-admiraal en schout-bij-nacht - waren er immers voor de extra benoemde personen geen andere vaste financiën. Die breuk was ontstaan bij de tevoren reeds genoemde bevorderingen van Willem IV in 1748-50, die zo de vooruitzichten voor een marinecarrière hoopte te verbeteren, maar de top slechts extra verzwaarde. Een tweede benoemingsgolf was het gevolg van de Slag bij Doggersbank in 1781. Velen zagen zich toen beloofd met de titel van extra-ordinaris schout-bij-nacht. De meesten van hen bleven ook bij latere bevorderingen de buitengewone titel voeren; ook mannen als Willem van Braam en Jan Hendrik van Kinsbergen.

Hoewel in de jaren vijftig en zeventig zo weinig vacatures werden opgevuld dat de sterkte weer sterk slonk, nam over de gehele periode het aantal officieren gestaag toe. In 1790 waren er ruim tweemaal zoveel als in 1740, en bij Amsterdam en de Maze samen zelfs bijna driemaal zoveel. Dit was met name het gevolg van de aanstelling van luitenant: tussen beide genoemde jaartallen steeg het percentage jonge officieren bij de twee grote Admiraliteiten van 59 (inclusief commandeurs) tot 72. Men kan zich afvragen waar deze mannen allemaal voor nodig waren. Het is immers onwaarschijnlijk dat de machtige vloot van Willem III, die bijna honderd lineschepen en fregatten telde, ooit zoveel officieren geteld heeft. Nadien was het grootste aantal dergelijke schepen vierentachtig, hetgeen in begin 1783 bereikt werd.⁹⁾ De verklaring is dan ook dat op marineschepen steeds méér subalterne officieren werden geplaatst. Een ander aspect is dat een aanstelling steeds meer als een rang en niet meer als een tijdelijke functie werd opgevat, zoals bijvoorbeeld in de late zeventiende eeuw nog duidelijk het geval was met de commandeurs.¹⁰⁾ Tenslotte was het veel moeilijker om na een oorlog de officieren kwijt te raken dan met de manschappen het geval was, die meestal voor één reis werden aangemonsterd. Dit blijkt ook uit de volgende cijfers:

Tabel 3. Aantallen officieren en totale sterkte, 1680-1980¹¹⁾

	officieren	totaal	
1680		3.500	vrede
1689-1713		10-20.000	oorlog
1725		3.500	
1740	170		vrede
1744-6		6.000	oorlog
1770	280	2.000	
1780	240		vrede
1781-3		14-19.000	oorlog
1790	375		vrede (hulpeskader naar Engeland)
1795(juni)	320		oorlog
1825	440	5.000	
1850	510		
1900	650	5.500	vrede
1980	1.670		

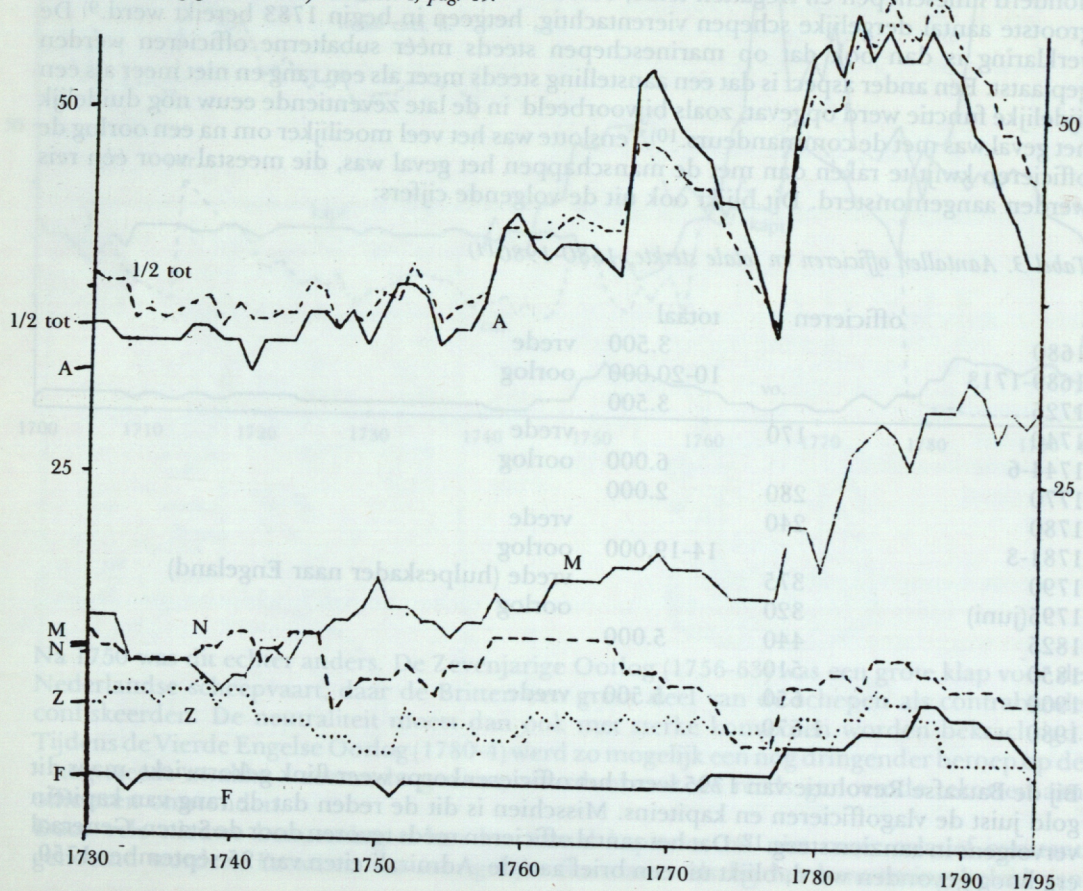
Bij de Bataafse Revolutie van 1795 werd het officierenkorps weer flink gekortwiek, maar dit gold juist de vlagofficieren en kapiteins. Misschien is dit de reden dat de rang van kapitein vervolgens in aanzien steeg.¹²⁾ Dat het aantal officieren reeds tevoren door de Staten-Generaal erg hoog gevonden werd, blijkt uit een brief aan de Admiraliteiten van 25 september 1759.

Daarin vroeg men naar de rechtsgrond van het aantal kapiteins dat de verschillende colleges gewoon waren aan te stellen. Natuurlijk trachtten de Hoogmogende Heren nu, zo vlak na de dood van regentes Anna, wat meer vat op de benoemingen te krijgen. Evenals Willem IV had de prinses, hoewel ze een Britse was, vaak vóór versterking van de zeemacht gepleit. Ook had zij drie kapiteins zonder voordracht, dus op eigen initiatief aangesteld, net als haar voorganger éénmaal had gedaan.¹³⁾ Wellicht was de aanleiding tot het optreden van de Staten-Generaal het feit dat juist in dat jaar het aantal van eenenzeventig kapiteins was bereikt dat zij zelf op 10 april 1740 als maximum hadden vastgesteld.¹⁴⁾

Het hoge aantal marineofficieren vormt ook een schrille tegenstelling met dat bij de VOC, die met zijn bewapende koopvaarders enigszins vergelijkbaar is met de oorlogsbodems. Hier nam het aantal manschappen tijdens de eerste helft der achttiende eeuw - met name wegens de grote sterfte - zo sterk toe dat de officieren en onderofficieren tot na de Vierde Engelse Oorlog de groei niet meer konden bijhouden en ook onder hen de bekwaamheid verminderde. Tussen 1700 en 1770 daalde hun percentage op alle zeelui van 29 tot 20, waarna dit in 1790 weer 23 bedroeg.¹⁵⁾

Terloops kwamen reeds verschillen in beleid tussen de Admiraliteiten ter sprake. Amsterdam had de meeste officieren in dienst. Hier diende ongeveer de helft van de kapiteins en vlagofficieren; bij de Maze een kwart. Het benoemingsbeleid was hier het meest alert, terwijl bij de kleine colleges tot vlak vóór de Vierde Engelse Oorlog weinig reactie op de situatie van dat moment merkbaar is. Alleen het Noorderkwartier was hierop een uitzondering. De Maze is nog vermeldenswaard omdat het verloop daar in de jaren zeventig en negentig veel minder sterk was dan elders.

4. Aantallen vlagofficieren en kapiteins, onderscheiden naar Admiraliteiten, 1730-95 (bron als fig. 2) (van commandeurs en luitenants zijn onvoldoende gegevens bekend). Zie tabel 4, pag. 45.

Kortom, behoudens onderbrekingen nam het officierkorps geleidelijk in sterkte toe. Dit gold met name voor de grote Admiraliteiten van de Maze en Amsterdam. Oorlogen hadden een lange nasleep van eigenlijk overtollige mankracht, vooral in de rangen van commandeur en luitenant. Het zou daarom niet verbazingwekkend zijn indien de promotiekansen na 1750 inderdaad verslechterden. Dit zal in het volgende hoofdstuk worden bekeken.

II. De kansen op 'verder avancement'

In 1737 nam Gustaaf Croonhelm, een Zweedse commandeur bij de Admiraliteit van Amsterdam, zijn ontslag. Na twaalf jaar trouwe dienst ging hij elders zijn heil zoeken, want in de Republiek zag hij 'geen verder avancement'.¹⁶⁾ Deze officier is een typerend voorbeeld van de situatie waarin de promotie toen verzeild was geraakt, maar in hoeverre geldt dit voor de hele achttiende eeuw? Was zijn collega Willem Elsevier, die in 1723 commandeur was geworden en dat ook nog in 1772 was, een grote uitzondering? In dit hoofdstuk zal bekeken worden in hoeverre de carrièremogelijkheden in de loop der achttiende eeuw veranderden. Na twee kleine onderzoekjes naar promotieleeftijden volgt het verslag van de kwantificering van het reeds besproken 'ellebogenboek'.

Door B. van Beuzekom werden een aantal gegevens verzameld waaruit interessant cijfermateriaal kon worden verkregen. Evenals bij de rest van het onderzoek werden voor de berekening der gemiddelden hele getallen gebruikt. Deze werden verkregen door de jaartallen aan het begin en eind van de desbetreffende perioden gewoon van elkaar af te trekken. Van Beuzekoms gegevens hebben alleen betrekking op vlagofficieren, exclusief de tijdelijke benoemingen, maar dan ook tevens die uit de zeventiende eeuw, welke er ter vergelijking bij zijn genomen.

De oorlogen van de tweede helft der zeventiende eeuw resulteerden in zeer lage promotieleeftijden (tabel 5). Nadien werden deze zelfs hoger dan tijdens de periode 1601-50; nu sneuvelden immers slechts de schouten-bij-nacht Bentinck en Crul in 1781. Vóór 1700 was een schout-bij-nacht bij zijn aanstelling gemiddeld ouder dan in hogere rangen het geval was. De meesten van hen overleden dan ook als schout-bij-nacht. Behalve voor die rang geschiedde de promotie tijdens de tweede helft der achttiende eeuw op jongere leeftijd dan in 1701-50, maar dit geeft nog geen uitsluitsel of de carrièregang nu echt verbeterde. Gegevens over de gemiddelde levensduur van vlagofficieren bevestigen het bovenstaande (tabel 6). Na 1700 werd men meestal een stuk ouder. Ook bekleedde men zijn eindrang langer: in de vier bestudeerde halve eeuwen had een pasbevorderde schout-bij-nacht een levensverwachting van respectievelijk acht, zes, negen en veertien jaar. Maar vele officieren waren helaas zelf al overleden éér hun oudere collega plaats voor hen maakte!¹⁷⁾

Tabel 5. Gemiddelde leeftijden bij bevordering tot vlagofficier, 1601-1795 (berekend op grond van gegevens van B. van Beuzekom)

benoemd tot sbn.in:	allen		alleen eindrang			N=a				
	1 sbn.	2 vadm.	3 sbn.	4 vadm.	5 lt.adm.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1601-1650	49	44	53	46	43	4	13	2	9	8
1651-1700	42	42	49	42	46	41	30	19	16	21
1701-1750	51	61	47	61	67	34	23	12	11	14
1751-1795	52	58	52	58	56	38	16	22	9	7

a = aantallen officieren waarop de cijfers betrekking hebben

Tabel 6. Gemiddelde leeftijd bij overlijden van vlagofficieren, 1601-1795 (bron als tabel 5)

benoemd tot sbn. in:	eindrang			N	N=		
	1 sbn.	2 vadm.	3 lt.adm.		(1)	(2)	(3)
1601-1650	61	60	58	2	9	8	
1651-1700	55	51	62	18	16	20	
1701-1750	56	70	75	12	11	15	
1751-1795	66	66	78	22	9	7	

Een andere waardevolle bron voor dit onderzoek vormen de kapiteinsvoordrachten.¹⁸⁾ Van elk dubbeltal werd een aantal gegevens over hun herkomst en carrière opgegeven. Bruijn bestudeerde reeds eerder de Amsterdamse voordrachten, terwijl nu een lijst met drieëndertig dubbeltallen van de Maze is bekeken. Deze betreffen beide de eerste helft der achttiende eeuw; het zou te tijdrovend worden de losse voordrachten bij elkaar te zoeken.

Vanzelfsprekend waren de kapiteins een stuk jonger dan de tevoren bestudeerde vlagofficieren (tabel 7). Opvallend is echter dat de Amsterdamse kapiteins bij hun benoeming gemiddeld zeven en een half jaar jonger waren dan hun collega's bij de Maze. Terwijl bij het eerste college de leeftijd voortdurend daalde werd een soortgelijke tendens bij de tweede Admiraliteit onderbroken door de benoeming van drie oudere kapiteins met een langzame carrière in de jaren 1727-9. Vervolgens daalde ook daar de leeftijd weer verder, maar deze bleef nog altijd boven het Amsterdamse gemiddelde. De twee jongste kapiteins bij de Maze waren vierentwintig, terwijl bij Amsterdam nog achttienjarigen voorkwamen. Ook bij de Rotterdamse Admiraliteit zullen de scheepsziekten van ca. 1740 wel een rol gespeeld hebben, maar hier veranderde bovendien in die tijd het voordrachtpatroon. Terwijl tot 1740 de tweede kandidaat een veel jongere meestal pro forma werd opgegeven waren het zo dat meestal de eerste werd benoemd.¹⁹⁾

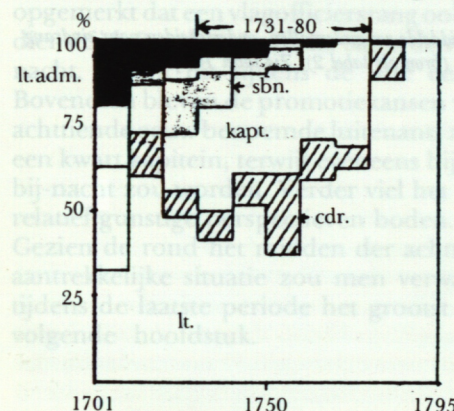
Tabel 7. Gemiddelde leeftijden bij benoeming tot kapitein bij de Maze en Amsterdam, 1698-1752 (periodes naar Bruijn)²⁰⁾

	1	2	N=	
	Maze 1701-52	Amsterdam 1698-1751	(1)	(2)
1698-1712	42	34	5	24
1713-1725	39	32	8	25
1726-1738	47	29	3	24
1739-1752	34	28	14	27

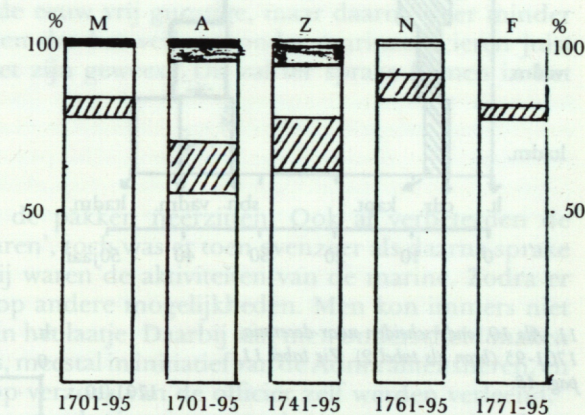
Net als bij Amsterdam waren de officieren veertien tot negentien jaar geweest toen ze als adelborst aan boord kwamen, maar het misbruik om jongens van negen tot dertien te accepteren vond bij de Maze geen ingang. Na één tot vier jaar werden de adelborsten extraordinaris luitenant, een rang die alleen bij de Maze bekend was. Voor gewoon luitenant moest men sinds 1733 twintig zijn. In Amsterdam was dit achttien, terwijl daar bovendien - in tegenstelling tot de Maze - wederom de hand mee werd gelicht.²¹⁾ Uit de voordrachten blijkt verder dat anciënniteit wel een grote, maar lang geen doorslaggevende rol speelde voor promotie. Bekwaamheid en afkomst moeten belangrijker zijn geweest. In het 'ellebogenboek' waren veel gepasseerde officieren te vinden. De bevorderingspolitiek was dus wel flexibeler dan bij de Britse marine, waar vanaf de rang van kapitein de anciënniteit niet werd geschonden.

Waren de benoemingsleeftijden na 1700 hoger dan tevoren, toch is bij de hogere officieren - behalve voor de schouten-bij-nacht - vervolgens een daling waarneembaar. Hoe was de situatie bij de subalterne officieren? Hiervoor is een indeling gemaakt in cohorten van

luitenants, de entréerang in het officierkorps, die elk een decennium omvatten. Wel viel zo een aantal officieren uit de eerste helft der achttiende eeuw weg, omdat zij vóór 1701 luitenant waren geworden of hun entréedatum niet bekend is. Het leek echter niet verstandig personen slechts voor een deel van hun carrière mee te rekenen, terwijl verder zoeken naar commissiedata toch geen compleetheid zou kunnen opleveren. Daarom is het beeld vóór 1740 te gunstig. Verder zijn de rangen van het korps anno 1795 als eindrang gerekend, omdat hun verdere carrière buiten dit bestek valt en de omwenteling de normale promotiegang flink verstoort.²²⁾ Tenslotte moet vermeld worden dat de promotie hier alleen statistisch is benaderd. Corruptie en vriendjespolitiek waren tijdens de achttiende eeuw van niet te onderschatten belang. Een luitenant met relaties zal dan ook méér kansen hebben gehad dan uit de percentages blijkt, en dat ten nadele van zijn collega's.²³⁾ In de periode 1731-80, waarvoor de gegevens voldoende betrouwbaar zijn, eindigde steeds zo'n tien percent van de luitenants als commandeur, en tegen de dertig percent als kapitein.

8. Procentuele verdeling naar eindrang, onderscheiden naar luitenantcohorten van tien jaar, 1701-95 (bron als tabel 2). Zie tabel 8, pag. 47.

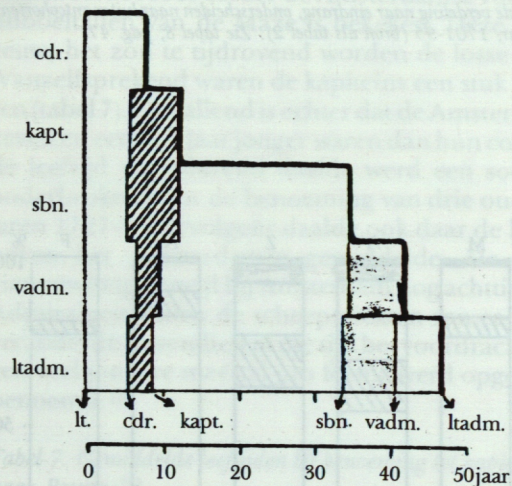

9. Als 8, onderscheiden naar Admiraliteiten, 1701-95 (bron als tabel 2). Zie tabel 9, pag. 47.

De enige uitzondering vormt het cohort van de jaren vijftig, waarvan zelfs vijftientig percent de commandeursrang behaalde. Aan vlagofficiersrangen kwam men in steeds sterkere mate vóór 1795 niet meer toe. Dit betekent dat de vooruitzichten bij de marine niet essentieel veranderden. Het promotiebeleid van de 'rustige jaren' 1713-51 werd voortgezet. Toch was er zoals reeds gezegd bijna altijd voldoende animo voor het beroep van marineofficier. Ook werd men niet afhankelijk van het aanbod van buitenlanders voor deze rangen, in tegenstelling tot de VOC.²⁴⁾ In hoofdstuk III wordt hierop teruggekomen.

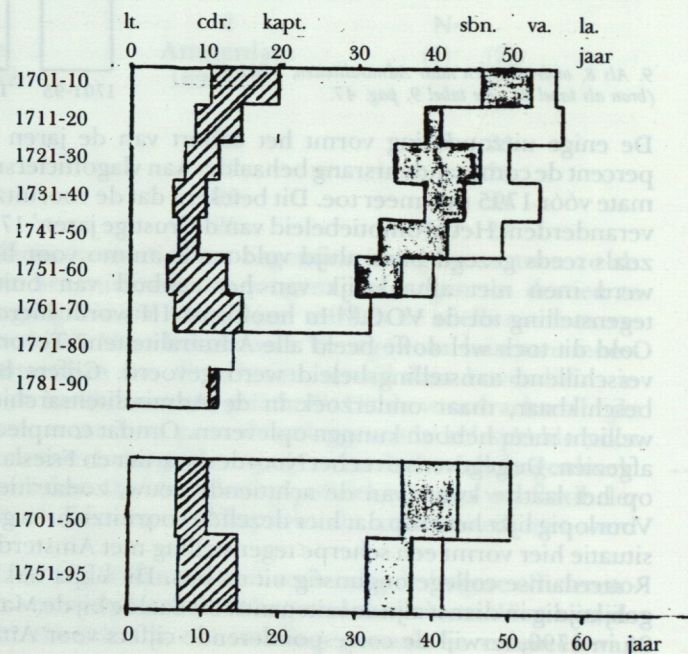
Gold dit toch wel doffe beeld alle Admiraliteiten? Tevoren werd reeds duidelijk dat er een verschillend aanstellingsbeleid werd gevoerd. Cijfers hierover waren slechts gedeeltelijk beschikbaar, maar onderzoek in de Admiraliteitsarchieven zou voor de kleine colleges wellicht méér hebben kunnen opleveren. Omdat compleetheid een illusie zou zijn is hiervan afgezien. De gegevens over het Noorderkwartier en Friesland hebben vrijwel alleen betrekking op het laatste kwart van de achttiende eeuw, zodat hierover weinig gezegd kan worden. Voorlopig lijkt het erop dat hier dezelfde vooruitzichten geboden worden als bij de Maze. De situatie hier vormt een scherpe tegenstelling met Amsterdam en Zeeland. Opnieuw komt het Rotterdamse college ongunstig uit de bus. Dit blijkt ook uit het percentage kapiteins op de gelijktijdig in dienst zijnde luitenants: dit daalde bij de Maze van 60 in 1750 naar 40 in 1770 en 26 in 1790, terwijl de corresponderende cijfers voor Amsterdam 60, 77 en 35% zijn.

Bleven de promotiekansen gelijk, wel verandere de snelheid waarmee men carrière maakte. Om dit aan te tonen zijn de gemiddelden berekend van de rangintervallen - de perioden tussen twee bevorderingen. Om een zo groot mogelijk aantal gegevens te verkrijgen zijn hierbij ook de wat minder zekere data verwerkt, zoals die welke in kapiteinsvoordrachten genoemd worden. Aan een hoge rang ging een iets snellere carrière vooraf. Dit was echter veel minder duidelijk dan vóór 1700 het geval moet zijn geweest, zodat van een zekere nivellering kan worden gesproken. Tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw werden de gemiddelde rangintervallen wel steeds korter, zoals uit grafiek 11 blijkt. Dit stemt overeen met de conclusie dat de leeftijd van kapiteins bij hun benoeming daalde. Rond 1750 waren de perspectieven voor een jonge officier dus relatief gunstig. Sindsdien echter verslechterde dit weer. Het duurde nu steeds langer eer men bevorderd kon worden tot commandeur (kapitein-luitenant) en kapitein. Nu komt de tweede helft van de achttiende eeuw dus heel wat minder gunstig uit de bus.

10. Gemiddelde rangintervallen, onderscheiden naar eindrang 1701-95 (bron als tabel 2). Zie tabel 10, pag. 48.

11. Als 10, onderscheiden naar decennia, 1701-95 (bron als tabel 2). Zie tabel 11, pag. 48.

Hierbij moet nog worden opgemerkt dat een klein aantal officieren die een rang oversloegen voor dat deel van hun carrière niet konden worden meegeteld. Slechts de bevordering van luitenant naar kapitein is in dit verband vermeldenswaard.²⁵⁾ Natuurlijk wijst een dergelijke bevordering op een verdienstelijk officier. Twaalf van de veertien Amsterdamse luitenants die de rang van commandeur oversloegen werden later vlagofficier. Tijdens het derde kwart der achttiende eeuw raakte dit in onbruik, tot de commandeursrang in 1776 werd afgeschaft, zoals reeds werd vermeld. Andere Admiraliteiten gebruikten deze mogelijkheid zeer zelden; een uitzondering was de latere vice-admiraal Nicolaas Houttingh, die deze eer in 1730 te beurt viel bij het Noorderkwartier.

Samenvattend kan gesteld worden dat de vooruitzichten voor jonge officieren tot het maken van carrière in de loop der achttiende eeuw eerst verbeterden, maar tijdens de tweede helft weer slechter werden. De onevenredige toename van het aantal luitenants - met name in oorlogstijd - zal hiervan zeker de belangrijkste oorzaak zijn geweest. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat een vlagofficiersrang ook tevoren slechts bereikbaar was na een bijzonder lange diensttijd. Pas als een officier tegen de vijftig was maakte hij kans op bevordering tot schout-bij-nacht, terwijl dit tijdens de drie eerste Engelse Oorlogen eerder veertig was geweest. Bovendien bleven de promotiekansen vrij constant: zowel van de tijdens het tweede kwart der achttiende eeuw benoemde luitenants als van die van de volgende vijftwintig jaar werd ruim een kwart kapitein, terwijl eveneens bijna een kwart van de toen benoemde kapiteins schout-bij-nacht zou worden. Verder viel het op dat de Admiraliteiten van Amsterdam en Zeeland relatief gunstige perspectieven boden. De oorzaken hiervan zijn nog niet duidelijk. Gezien de rond het midden der achttiende eeuw vrij gunstige, maar daarna weer minder aantrekkelijke situatie zou men verwachten dat het verloop onder marineofficieren juist tijdens de laatste periode het grootst moet zijn geweest. Dit zal ter sprake komen in het volgende hoofdstuk.

III. De reacties van de officieren

Het marinekader bleef bepaald niet bij de pakken neerzitten. Ook al verbeterden de perspectieven wel wat tijdens de 'rustige jaren', toch was er toen evenzeer als daarna sprake van verloop. De beslissende factor daarbij waren de activiteiten van de marine. Zodra er weinig werk aan de winkel was zon men op andere mogelijkheden. Men kon immers niet alleen niet varen, maar zag ook geen geld in het laatje. Daarbij kan men onderscheid maken tussen overplaatsingen naar andere colleges, meestal in initiatief van de Admiraliteitsheren, en verloven en ontslagen, die voornamelijk op verzoek van de officier zelf werden verleend. Voor een klein deel werden gebrek aan emloop en perspectieven opgevangen door overplaatsing naar een andere Admiraliteit. Voor luitenants en commandeurs was dit een uitzondering, omdat die meestal wel uit eigen gelederen konden worden betrokken:

Tabel 12. Frekwentie van overplaatsing naar andere Admiraliteiten, 1701-95, onderscheiden naar rang

nieuwe rang	promotie	geen promotie	totaal
lt.	n.v.t.	4	4
cdr.	2	1	3
kapt.	26	5	31
sbn.	5	-	5
vadm.	3	2	5
lt.adm.	4	5	9
totaal	40	17	57

Tot en met de rang van kapitein was de reden, indien men zonder promotie van een klein naar een groot college overstapte, vermoedelijk de grotere kans op varen. Kapitein Nicolaas

Houttingh stapte in 1749 over naar Amsterdam; hij was dit toen al negentien jaar bij het Noorderkwartier geweest. Soms was sprake van een detachering. De net benoemde Zeeuwse luitenant Gerrit Verdooren ging in 1783 op eigen verzoek met de 'Hercules' van Mazekapitein Pieter Melvill mee. Zeeland rustte toen, na de wapenstilstand, zelf geen equipage uit, maar verbond er wel de voorwaarde aan dat Verdooren teruggeroepen kon worden.²⁶⁾ Verreweg het meest kwam echter het omgekeerde voor: overplaatsing naar een kleinere Admiraliteit, en dat meestal gepaard met promotie:

Tabel 13. Frekwentie van overplaatsing naar andere Admiraliteiten, 1701-95, onderscheiden naar college (exclusief detacheringen)

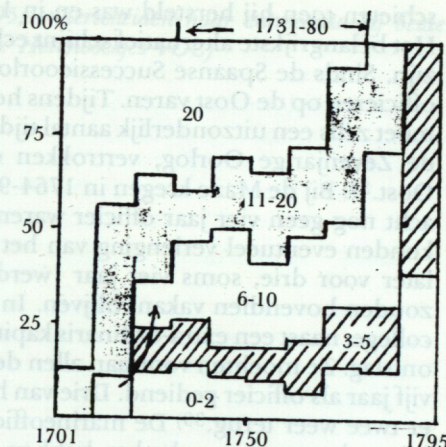
van	naar					totaal
	M	A	Z	N	F	
M	-	2	2	-	1	5
A	16	-	3	18	6	43
Z	2	-	-	-	-	2
N	2	5	-	-	-	7
F	-	-	-	-	-	-
totaal	20	7	5	18	7	57

Amsterdam was in feite de Admiraliteit waar deze officieren dan betrokken werden. Vanaf 1740 kwam Friesland zo aan zijn bevaren officieren. In dat jaar immers werd voor het eerst sinds dertig jaar weer een schip uitgerust, de Friesland (52 stukken), die overigens ook van Amsterdam was gekocht. De Friese kapitein Jan Linklaan was echter zo onervaren dat hij een Amsterdamse commandeur, luitenant, schipper en adelborst hard nodig had.²⁷⁾ In 1745 en 1756 vertrok Linklaan opnieuw met dit schip, de laatste maal met vier geleende officieren en slechts één Friese luitenant. Er was nu ook een commandeur van de Maze bij.²⁸⁾ Van de twaalf van 1746 tot en met 1781 benoemde Friese kapiteins kwamen er zes van Amsterdam en één van de Maze. Ook het Noorderkwartier kon nauwelijks in eigen kader voorzien: in de jaren 1748-80 waren slechts vijf van de achttien kapiteins niét van Amsterdam afkomstig. De meermalen genoemde Nicolaas Houttingh werd na een Amsterdams kapiteinsjaar aan de wal in 1750 als schout-bij-nacht weer naar het Noorderkwartier teruggestuurd. Bij Zeeland was de nood minder groot dan kwam overstappen weinig voor.

Een derde aspekt tenslotte was prestige. Dit gold met name de vlagofficiersrangen. Zelfs daarin was dit tot het eind der zeventiende eeuw vrij ongebruikelijk: ik vond slechts negen gevallen, de eerste in 1665. Bij kleine Admiraliteiten was overstappen naar Amsterdam aantrekkelijk, ook al betrof het geen promotie, terwijl de officieren van dat college meer dan de helft van de plaatsen bij de Maze bemachtigden. Op de toprang van luitenant-admiraal aldaar hadden de Amsterdammers sedert 1692 in feite zelfs een monopolie. Alleen de 'echte' Mazeofficier Willem 't Hooft wist zich er in 1750 tussen te wringen. Verder waren twee schouten-bij-nacht bij de Maze van de Amstelstad afkomstig en één uit Middelburg. De officieren die als vice-admiraal overleden waren echter wel allen van oorsprong Rotterdammers; deze rang reserveerde men blijkbaar voor eigen officieren.

Ook al was er meestal voldoende animo om adelborst te worden, toch zwoer de gemiddelde marineofficier niet bij zijn militaire beroep. De cohorten van 1731-80, waarvan de gegevens het meest betrouwbaar zijn, verloren elk binnen tien jaar iets minder dan de helft van de sterkte. Na twintig jaar was tweederde vertrokken. Bovendien nam het verloop ook langzaam maar zeker toe, zoals al vermoed werd. Deze tendens werd uitsluitend doorbroken door de luitenants van 1751-60, die wellicht hoopvoller gestemd waren dan hun oudere collega's na de recente bevorderingen van Willem IV en de betere kansen die hun collega's van het decennium ervóór werden geboden.²⁹⁾

14. Procentuele verdeling naar aantal dienstjaren, 1701-95 (bron als tabel 2). Zie tabel 14, pag. 48.

Men kan zich afvragen waar al deze officieren gebleven zijn. Ongetwijfeld is een deel van hen overleden, of aan de wal gebleven, teleurgesteld over het maritieme beroep. Anderen echter namen ontslag omdat zij elders in het zeewezen betere perspectieven zagen. De bekwame en onlangs bevorderde kapitein Dirk Wolter van Nimwegen had in 1746 geen behoefte meer aan zijn functie bij de Admiraliteit van Amsterdam, daar hij inmiddels commandeur van de Indische Zee was geworden, de hoogste rang bij de zeeofficieren van de VOC. Anderen verdwenen door interne promotie. Mazekapitein Jan van Heemskerck - die overigens in 1753-6 ook in dienst van de VOC was geweest - kreeg in 1758 de aanstelling tot equipagemeester bij zijn Admiraliteit. Philippus Jeremias 't Hooft was in 1777 na vijftien jaar als luitenant bij de Maze maar met ontslag gegaan, maar werd een jaar later gecommitteerde en equipagemeester van de Admiraliteit van Amsterdam in Zeeland en vervolgens in 1781 kapitein.

Daarnaast waren er velen die verlof vroegen om met behoud van hun militaire positie tijdelijk elders werk en promotie te zoeken. Vooral voor lagere officieren was dit aantrekkelijk. In 1747, toen er eens werk aan de winkel was, moesten er heel wat van elders worden teruggeroepen. Sommigen kwamen met tegenzin, anderen lieten het zelfs helemaal afweten. In 1793 waren er alleen al bij de colleges van Amsterdam en het Noorderkwartier respectievelijk vijftien en acht luitenants met verlof absent of buiten dienst. Soms zocht men zijn heil zelfs in het buitenland: kapitein Adriaan Boreel van de Maze ging in 1717 in Portugese dienst en werd daar uiteindelijk schout-bij-nacht. Enkele van zijn collega's volgden dit voorbeeld, terwijl anderen bij Rusland en Venetië in dienst traden.³⁰⁾

Enkele voorbeelden van officieren die het dichter bij huis zochten kunnen nog als illustratie dienen. De reeds eerder genoemde Friese kapitein Jan Linklaan was eerst jeneverstoker geweest, mogelijk te Amsterdam, en had in 1723 zijn rang gekocht, hoewel hij niets van de zeedienst afwist. Een Amsterdamse luitenant met dezelfde naam, Jan Linklaan Antz., was in 1793 met verlof en mogelijk ook dezelfde als Jan Linklaan jr., regent van het Evangelisch-Lutherse diakoniehuis te Amsterdam in de jaren 1760-71. Kapitein Lodewijk van Bylandt is een ander voorbeeld. Hij zag de gebreken van de marine en vertaalde in 1764-5 de Tactique navale van de Franse schout-bij-nacht Bigot de Morogues, samen met zijn rechterhand commandeur Jan Hendrik van Kinsbergen, toen ze aan boord van de Zwieten op de Middellandse Zee dobberden. Toch kocht Van Bylandt reeds in 1757 een bosgoed, het Entel (bij Borculo, Gld.), dat hij ondanks zijn vele plaatsingen zeer deskundig en nauwgezet beheerde. Twee andere kapiteins, Matthijs Sloot van Amsterdam en Anthony Cornelis baron van Alderwerelt van het Noorderkwartier, lieten zich in 1769 en 1785 bij de Leidse Universiteit inschrijven. Sloot was toen al zo'n vijftig jaar, Van Alderwerelt tweeënveertig. Tenslotte Sebastiaan Raauws; deze luitenant bij de Maze nam in 1775 zelfs ontslag omdat hij naar zijn zeggen de avonturen aan boord van de Castor naar Guinea (1768-70) emotioneel nog niet had kunnen verwerken. Hij kocht het ambt van drossaard van Loon op Zand en liet dit pas weer

schieten toen hij hersteld was en in 1777 opnieuw in actieve dienst kon treden.³¹⁾ Het belangrijkste alternatief schijnt echter de Verenigde Oostindische Compagnie geweest te zijn. Sinds de Spaanse Successieoorlog gingen jaarlijks minstens één of twee Amsterdamse officieren op de Oost varen. Tijdens het gouverneur-generaalschap van Van Imhoff (1743-50) moet zelfs een uitzonderlijk aantal tijdelijk naar de VOC overgegaan zijn. Sedert 1764, dus na de Zevenjarige Oorlog, vertrokken opnieuw veel luitenants en onderofficieren naar de Oost.³²⁾ Bij de Maze kregen in 1764-9 liefst twaalf luitenants verlof voor dit doel, waarvan er acht nog geen vier jaar officier waren. Ze mochten hun rang en anciënniteit behouden en konden eventueel verlenging van het verlof aanvragen, dat aanvankelijk voor zes of zeven, later voor drie, soms vier jaar werd verleend. De traktementen van ordinaris luitenants zouden bovendien vakant blijven. In de jaren 1768-78 namen verder bij het Amsterdamse college, naast een extra-ordinaris kapitein minstens drie commandeurs en evenveel luitenants ontslag. Ze mochten voortaan allen de rang van kapitein voeren. De helft had slechts twee tot vijf jaar als officier gediend. Drie van hen gingen vervolgens naar de VOC, maar ook kwamen er twee weer terug.³³⁾ De marineofficieren die bij de VOC dienstnamen schijnen daar een bijzonder aanzien gehad te hebben. Andere schippers hadden volgens de beambten der Compagnie, en ook volgens gouverneur-generaal Van Imhoff, bedenkelijk minder kwaliteiten. Ze waren gericht op geld in plaats van ambitieus en bekwaam, hetgeen volgens hem een gevolg was van hun bescheiden afkomst. Na een hard leven zou men zich op zijn minderen hebben willen wreken. In hoeverre dit voor de hele achttiende eeuw geldt is niet duidelijk. Wel vond dezelfde Van Imhoff, toen hij in 1741 voorstelde de officieren van VOC en Admiraliteiten volledig in rang gelijk te stellen, bij de marine geen bijval.³⁴⁾ Omdat juist de VOC zoveel marineofficieren werk bood zijn de beschikbare gegevens hierover gekwantificeerd. De namen van de zeeofficieren der Compagnie zijn te vinden in de Naamboekjes van de Indiasche Regeeringe. In de jaren 1720-42 zijn de boekjes meestal te summier, maar uit latere boekjes kwam een vrij complete reeks opgaven te voorschijn. De namen van marineofficieren zijn op herkenning verzameld, zodat sommige luitenants en commandeurs over het hoofd kunnen zijn gezien. Bovendien ontbraken enkele boekjes, en werden de luitenants ter zee bij de VOC in de jaren vijftig en zeventig niet altijd vermeld. Uit verschillende andere bronnen die voor het onderzoek al waren geraadpleegd kwamen ook nog gegevens. In totaal werden 128 personen verzameld die tevens of tevoren marineofficier geweest zijn. Dit is vanzelfsprekend een minimum.³⁵⁾ Om vergelijkingen te trekken met het voorgaande zijn deze officieren niet alleen ingedeeld naar entreedata bij de VOC, maar ook naar hun marinecohort. Men treft veel marineofficieren ongeveer een decennium later bij de VOC aan; meestal had men dus wel eerst zijn geluk bij de Admiraliteiten alléén beproefd. Het percentage marineofficieren dat op de Oost voer bleek hoog uit te vallen (tabel 15). De gegevens over de periode tot 1740 zijn onbetrouwbaar, en het is waarschijnlijk dat het bestudeerde verschijnsel juist het meest voorkwam vanaf dat jaar tot het begin van de Vierde Engelse Oorlog.³⁶⁾ Wel daalde het aantal sindsdien voortdurend, hetgeen aanvankelijk overeenstemde met verbeterde vooruitzichten bij de marine. Toen daar het tij keerde betekende dit echter geen grotere toeloop naar de VOC!

Tabel 15. Marineofficieren in dienst van de VOC, 1701-95, onderscheiden naar entreedata bij beide instanties, en percentages op de marinecohorten (zie 8) (bron: Herenboekjes VOC)

cohort	marine	%	VOC
1691-00	2	-	-
1701-10	1	6	2
1711-20	3	20	1
1721-30	11	44	7
1731-40	15	25	12
1741-50	27	23	22
1751-60	23	20	14
1761-70	19	11	22
1771-80	8	6	22
1781-90	17	5	19
1791-95	2	5	7
totaal			
totaal	128	12	128

De marineofficieren hadden ook in hun nieuwe werkring een getalsmatig respectabele invloed. Het is niet duidelijk of er in 1771 en 1781 wel luitenants ter zee bij de VOC waren. Wel was sedert het midden der achttiende eeuw het bestand in deze rang langzaam afgebouwd. Indien dit niet het geval was vormden de marineofficieren in het eerstgenoemde jaar liefst 19% (tabel 16). Wel valt op dat zij in dat jaar en daarna bijna niet meer in hogere rangen worden aangetroffen. In 1781 was men dan ook thuis nodig, terwijl de Compagnie tien jaar later duidelijk als werkgever had afgedaan. De vrede thuis en het uitzonderlijk hoge aantal VOC-officieren veranderde hier niets aan.

Tabel 16. Sterkte van het zeeofficierskorps der VOC, 1751-91, en aantallen afkomstig van de marine (tussen haakjes)³⁷⁾

	1751	1761	1771	1781	1791
commandeur van de Indische Zee	1	1	1(1)		
cdr en opperequipagemeester	1(1)	1(1)	1	1	1
ktz en onderem.	1	1	1	1	1
kapitein ter zee	15(5)	10(5)	1(1)	-	45
kapltt. ter zee	29	10(1)	1	-	54(1)
schipper	28(1)	29(2)	58(10)	43(5)	-
luitenant ter zee	37(4)	9	-	-	60(2)
sous-ltz.	-	-	-	-	122(2)
totaal	122(11)	60(9)	63(12)	45(5)	283(5)
	10%	15%	19%	11%	2%

Een geografische indeling van de groep wijst op een duidelijke correlatie tussen de steden waar de Admiraliteitscolleges en de kamers der VOC gevestigd waren (tabel 17). Deze conclusie stemt overeen met eerder onderzoek, waarbij de geboorteplaats en de kamer van aanmonstering bij de VOC van gewone zeelieden en soldaten verband met elkaar bleken te hebben.³⁸⁾ In beide gevallen geldt dit met name voor Zeeuwen. Rotterdammers echter gingen ook vaak naar Amsterdam en Zeeland. Verder blijkt Amsterdam zowel bij marine als VOC wat minder met dit verschijnsel bekend geweest te zijn dan gezien het belang van de colleges daar te verwachten was. Daarentegen zijn de kleine Admiraliteiten en kamers der VOC juist oververtegenwoordigd; met name de Zeeuwse. Betere carrièremogelijkheden verklaren dit

verschijnsel wel voor Amsterdam, maar deze vonden we tevoren ook bij Zeeland. Wellicht was gebrek een emploti bij de Zeeuwse Admiraliteit een belangrijker motief.

Tabel 17. Marineofficieren in dienst van de VOC, onderscheiden naar college van herkomst en kamer van bestemming, 1701-95

Adm.	kamer VOC				?	tot.	%
	Amsterdam	Zeeland	Rotterdam en Delft	Enkhuizen en Hoorn			
M	7	4	6	-	10	27	21
A	21	1	-	3	20	45	35
Z	-	23	-	-	4	27	21
N	3	1	-	11	1	16	13
F	7	1	2	-	3	13	10
tot.	38	30	8	14	38	128	100
%	42	33	9	16		100	

Wat maakte nu speciaal de VOC zo aantrekkelijk voor de marineofficier? In ieder geval stroomde hij bepaald niet laag in (tabel 18). Het overgrote deel der verlofgangers, 68% was luitenant bij een Admiraliteit, maar de meesten van hen werden meteen schipper op een Oostindiëvaarder. Dit gold echter evenzeer voor de marinekapiteins. De grootte moet dan wel een rol gespeeld hebben; schepen van zo'n 1200 ton gaf men liever aan een hoger marineofficier.

Tabel 18. Entree- en eindringen van marineofficieren bij de VOC, 1701-95, onderscheiden naar hun marinerang bij entree

marinerang	1	2	3	4	5	6	7	?	tot.
	strm., ltz. ³⁹⁾	spr., kltz.	ktz., cdr.	vdg.	lage ambt.	hoge ambt.			
lt.	22	42	2	2	10	-	9		87
cdr.	2	16	3	-	-	-	-		21
kapit.	-	15	1	-	1	2	-		19
sbn.	-	-	1	-	-	-	-		1
tot. entree	24	73	7	2	11	2	9		128
% entree	20	61	6	2	9	2			100
% eindrang	10	57	19	2	8	4			100

De verschillen tussen begin- en eindrang lijken wat tegen te vallen, maar hierbij moet bedacht worden dat het dienstverband kort was. Normaliter ging men een kontrakt aan voor vijf jaar.⁴⁰⁾ Dit geldt met name voor de walfuncties:

Tabel 19. Gemiddeld aantal dienstjaren bij de VOC van marineofficieren, 1701-95

	1	2	N=	
	per kontrakt	totale dienst	(1)	(2)
zeeofficieren	4	7	149	81
walfuncties ^a	2	2	10	10

^a=inclusief nevenfuncties aan de wal als zeeofficier: 3(N=19)

Ook was het aantal getelde walfuncties vrij klein, hetgeen erop duidt dat de marineofficier zich op het water toch beter thuisvoelde. Na 1750 werden de dienstverbanden der zeeofficieren

gemiddeld anderhalf jaar langer. Ook dit bevestigt de geringere vooruitzichten bij de marine tijdens de tweede helft der achttiende eeuw. Van de 128 officieren waren vijftig bereid een tweede maal bij de VOC aan te monsteren, terwijl tien driemaal en zeven vier- of zesmaal dienst namen. 33% reëngageerde dus. Indien de VOC een hoge functie aanbood durfde men wel op één paard te wedden, maar een middelmatig officier hield liever beide ijzers in het vuur. Slechts achttien van hen namen dan ook ontslag vóór, en vier tijdens de Compagnie-nacht. Een vlagofficier of goede kapitein had echter aan de VOC geen behoefte. Schout-bij-nacht (later vice-admiraal) Nicolaas Houttingh van het Noorderkwartier had niet zoveel meer te doen, en sleet zijn oude dag als hoofd der Compagnieszeemacht in Indië en commandeur over de zeevaart te Batavia.⁴¹⁾

De belangrijkste factor bij de vooruitzichten van een marineofficier was niet zozeer de promotie, maar de werkgelegenheid. Door overplaatsingen en soepele verlofregelingen trachtten de Admiraliteiten de officieren toch werk te bieden en ontslag te voorkomen. In feite ontstond zo een soort marinereserve. Dit kon echter niet voorkomen dat het verloop steeds groter werd. De koopvaardij en het buitenland, met name de VOC, boden hier een reëel alternatief. Deze mogelijkheid werd dan ook op grote schaal benut. Toen in 1780 de oorlog uitbrak keerden velen naar de marine terug. Sindsdien schijnt de marine méér werk te hebben geboden en ziet het er naar uit dat nevenfuncties een minder belangrijke rol speelden.

Noten

- Met dank aan F.C. Backer Dirks, prof.dr. J.R. Bruijn, mej. A. van Duyvenbode en drs. J.A. van der Kooij, die met hun opmerkingen veel aan dit artikel bijdroegen.
- J.R. Bruijn, *De Admiraliteit van Amsterdam in rustige jaren 1713-1751* (Amsterdam-Haarlem, 1970), 100, 109-12, 168-72
- Reeds vóór 1751 bestond er belangstelling onder de officieren voor theoretische aspecten van zeevaart en scheepsbouw. Er kwam meer aandacht voor de praktische opleiding van adelborsten aan boord, men voerde promotie-examens in en stelde in 1749 het volgen van onderwijs in de zeevaartkunde verplicht. Wel was Amsterdam hierbij de koploper; er zijn aanwijzingen dat de andere colleges minder alert waren en ook meer onbekwame officieren in dienst hadden (Bruijn, *Admiraliteit van Amsterdam*, 53-68, 102-4, 122-33, en Bruijn, Cornelis Schrijver, in *Vier eeuwen varen* (Bussum, [1974], 172-5). Ph.M. Bosscher vroeg zich zelfs af of rond 1800 niet reeds een professioneel korps marineofficieren aan het ontstaan was, hoewel tevoren was betoogd dat dit veel later gedateerd moet worden. Bekwaamheid, vakkennis en esprit de corps blijken volgens hem uit hervormingen die juist tijdens de tweede helft der achttiende eeuw doorgevoerd werden: de oprichting van de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam, verschillende publicaties over strategie, de invoering van tenues, een nieuw geschut en een goed seinsysteem (G. Teitler, *De wording van het professionele officierkorps* (diss. Rotterdam, 1974) 8-10, 51-67; Ph.M. Bosscher, recensie van Teitler in *Mededelingen van de Nederlandse Vereniging voor Zeegeschiedenis* 32 (1976) 63-4; Bosscher, *Oorlogsvaart, in Maritieme geschiedenis der Nederlanden III* (Bussum, 1977) 373-4).
- J.C. de Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche zeezezen* (Haarlem, 1859-62) IV, 248, 476-7, V, 31. De afwezigheid van buitenlanders die De Jonge in dit verband ook noemde kan alleen op de werving van schepelingen noemenswaardige invloed hebben gehad.
- 't Collegie ... ter Admiraliteit t'Amsterdam ... (Amsterdam, 1700-51; Naamregister Van de Ed. Mogende Heeren Gecommitteerde Raden in de Collegien ter Admiraliteit ... (Amsterdam, 1730-94); Lijst van Commandeurs en Lieutenants ter zee ... op de Maze, 1642-1773, in *Algemeen Rijksarchief, Admiraliteitsarchieven* (hierna afgekort als AA) XXXVII, 412; *Generale Ranglijst van de Vlagofficieren ...* (handschrift 's Gravenhage, 1782); de onder verschillende titels verschenen Naamboekjes van officieren vanaf 1799. De belangrijkste aanvulling vormden de commissieboeken van de Maze (AA 95-6) en Amsterdam (AA 1329-30).

- 5 Bijv. de extra-ordinaris kapiteins Lichtenvoort, Lagercrants en De Tijlas, die snel ontslag namen (AA 1330, f° 92, 141, 162). De Zweedse luitenant Klaas Diederik Breitholtz wordt in 1741 nog in de boekjes vermeld, maar was volgens zijn dagboek al in het jaar ervoor de dienst uit gegaan (Flottans arkiv Stockholm, Merit för teckningar Original Br-Bö). Pas in 1790 werd voor het eerst vermeld dat luitenant Johan Christiaan Helleman al vier jaar tevoren kapitein geworden was.
- 6 Zie inzet 2 en 4 hieronder. De totaalcijfers liggen op het eind der achttiende eeuw relatief hoger dan die van Amsterdam, daar alleen toen de luitenants der kleine Admiraliteiten geteld konden worden, terwijl de sterkte van die rang bij de Maze sterker toenam dan bij Amsterdam.
- 7 Van de eenendertig Amsterdamse commandeurs bleven er slechts drie over, waarvan er én in 1782 alsnog werd bevorderd. Zes werden kapitein bij het Noorderkwartier en één bij Friesland - vgl. hfk. III. De rang werd in 1793 onder de titel kapitein-luitenant hersteld.
- 8 Deze groep ontving - in tegenstelling tot de zestien ordinaires - slechts tijdens actieve dienst traktement (Bruijn, Admiraliteit van Amsterdam, 101, 112). Bij andere Admiraliteiten was dit vaak niet van toepassing omdat ze maar weinig kapiteins in dienst hadden. Zo kende Zeeland ze slechts na 1751, Friesland na 1772 en het Noorderkwartier - voor zover bekend - niet.
- 9 De Jonge, a.w. IV, 794
- 10 Aanvankelijk waren zij plaatsvervangend kapitein of commandant van kleinere schepen. Zie Memorie concernerende den Titul, qualiteit, & rang van commandeur ter zee [Admiraliteit van de Maze, ca. 1740], in AA XXXI, 9.
- 11 De aantallen zijn tot 1770 (officieren) en 1825 (totaal) schattingen. Vanaf 1825 is alleen beroepspersoneel geteld. Bij de officieren zijn ook de adelborsten der eerste klasse gerekend, in 1825 133 man. Bronnen: fig. 2; J.R. Bruijn, Zeevarenden, in Maritieme geschiedenis der Nederlanden III (Bussum, 1977) 147; De Jonge, a.w., III, 737-55, IV, 182, 204, 432, 755-8, 794; ARA, Archief marine 1795-1813, 168; Naamlijst... Marine... 1826 ('s Gravenhage, z.j.): Koninklijke Nederlandsche Marine... 1850 (z.p., 1850); Jaarboek Koninklijke Marine 1900, 105-9; gegevens Marinestaf over 1980.
- 12 Sommige luitenants werden al na twee of drie jaar kapitein. Tot tien dienstjaren stonden kapiteins sedert het midden der achttiende eeuw slechts gelijk aan een luitenant-kolonel bij de landmacht, terwijl deze tegenwoordig op één niveau staat met de kapitein-luitenant ter zee. (Bruijn, Admiraliteit van Amsterdam, 132). Tijdens de zeventiende eeuw, was een kapitein wellicht nog vergelijkbaar met zijn gelijknamige collega bij het Staatse leger.
- 12 De Admiraliteiten waren gewoon de admiraal en generaal (de stadhouder) of anders de Staten-Generaal twee officieren voor te dragen, waaruit gewoonlijk de eerste werd gekozen. De stadhouder mocht echter ook uit zichzelf benoemen (Instructie... voor de Collegien van der Admiraliteyt... 1597, art. LVI, in Groot Plackaet Boeck... II (uitg. C. Cau, 's Gravenhage, 1664) 1544).
- 14 Nl. voor de Maze 13, Amsterdam 32, Zeeland 9, Noorderkwartier 13 en Friesland 4 (Bruijn, Admiraliteit van Amsterdam, 101). Tot Anna's promoties was hier netjes de hand aan gehouden. Frappant is wel dat in de daarop volgende correspondentie niemand naar de resolutie van 1740 verwees. De Admiraliteiten wisten slechts een besluit bij de Maze van 1668 te achterhalen (acht ordinaires, waarboven men echter wel vaak vier extra-ordinaires had gekend). Zeeland beriep zich op gewoonte (zeven ordinaires, maar dit had men recentelijk wegens gebrek aan emplot en geschikte kandidaten niet meer gehaald). De Staten-Generaal besloten vervolgens in 1761 om het aantal extra-ordinaires tot de meerderjarigheid van Willem V te bevrozen en verboden later zelfs het vervangen van een vlagofficierspost door die van een extra-ordinaris kapitein. Een memo van de Maze uit 1762 illustreert de jaloezie jegens Amsterdam: met benoemingen daar trachtte men mutaties in het eigen korps te rechtvaardigen. De correspondentie bevindt zich in afschrift in AA XXXI, 9.
- 15 G.J.A. Raven, Mensen onderweg. De geografische herkomst van de soldaten in dienst der VOC 1637-1791 (ongepubl. doctoraalscriptie Leiden, 1978) fig. 17 en 23. Zie ook tabel 16.

- 16 Bruijn, Admiraliteit van Amsterdam, 111.
- 17 De jongste vlagofficieren uit de achttiende eeuw waren Wolter Jan Gerrit baron Bentinck (sbn., 36), François van Aerssen van Sommelsdijk (vadm., 44) en Wilhem baron van Wassenaar Spanbroek (vadm., 44 en lt.adm., 56). Deze leeftijden liggen ver boven de gemiddelden der Gouden Eeuw. De jongsten waren toen Engel de Ruyter en Cornelis Tromp (sbn., 24), Jacob van Duivenvoorde van Obdam (vadm., 28) en Willem van Nassau van der Leck (lt.adm., 28). De twee laatsten waren overigens meer om hun politieke verdiensten en afkomst benoemd.
- 18 Vgl. n. 14.
- 19 Slechts bij 5 van de 14 voordrachten vóór 1740 was sprake van bijna gelijke anciënniteit. Hieruit kwamen dan ook de twee tweede kandidaten die kapitein werden. Vijfmaal werd de oudste luitenant voorgedragen als tweede. Na 1740 verschilde de anciënniteit nog maar maximaal twee jaar. Na afwijzing volgde snel een nieuwe voordracht, hoewel benoeming kon uitblijven tot de vierde gelegenheid. Ook nu werden slechts twee tweede kandidaten benoemd.
- 20 Bronnen: voor Amsterdam Bruijn, Admiraliteit van Amsterdam, 123; voor de Maze Lijst van alle de Nominatien van capiteijnen, aan den Admiraal Generaal, of aan H.H.M. zedert 1700 [Memorie van de Maze, ca. 1753] in AA XXXI, 9. In deze lijst ontbreken wel de voordrachten waaruit Gerard Belaarts en Adriaan Boreel in 1701-2 gekozen werden. Verder spreken de data elkaar soms tegen. Van de 48 officieren bij de Maze werden er 7 vlagofficier en 28 kapitein; 8 bleven commandeur en 5 luitenant.
- 21 Resolutie van de Admiraliteit van de Maze, 6-5-1733, o.a. in AA XXXI, 9; Bruijn, Admiraliteit van Amsterdam, 102-3, 123.
- 22 Als men het korps anno 1795 weglaat zouden er over de tweede helft der achttiende eeuw 6% minder luitenants en evenveel meer commandeurs (kapiteins-luitenant) en kapiteins de eindrang hebben behaald. Na het algemeen ontslag kwam 26% van de officieren in dienst van de Bataafse Republiek (cijfer verkregen door vergelijking van de bestudeerde officieren met de namen in het boekje van 1799). Gevluchte patriotten, Jan Willem de Winter, maakten soms flinke promotie.
- 23 Vgl. Bruijn, Admiraliteit van Amsterdam, 106-8.
- 24 Zie voor de geografische herkomst bij de marine Bruijn, Zeevarenden, 155; bij de VOC Raven, Mensen onderweg, fig. 16.
- 25 Officieren die de commandeursrang oversloegen werden heel wat sneller kapitein dan hun collega's: bij de luitenants van 1701-50 6 tegen 11 jaar (N=15).
- 26 Resolutie van de Admiraliteit van Zeeland, 24-11-1783, vermeld in AA 96.
- 27 Bruijn, De admiraliteit van Friesland en Amsterdam in de eerste helft van de achttiende eeuw, in Jaarboek van het Fries Scheepvaartmuseum en Oudheidkamer 1966, 35.
- 28 Monsterrol van de Friesland, 1756-7 naar de Middellandse Zee, in Archief Beyma thoe Kingma, geciteerd in S. Haagsma, Capiteynen en verdere Zee-Officieren gediend hebbende ter Admiraliteit van Vrieslandt 1597-1795 (hs. in de Provinciale Bibliotheek, Leeuwarden). Deze bron ontbreekt in recente publicaties over Friesland.
- 29 Vgl. illustraties 2 en 11. In gevallen dat het jaar van ontslag niet bekend was is de laatste vermelding in de Herenboekjes als datum genomen, hetgeen in het gros van de gevallen juist zal zijn.
- 30 Bruijn, Admiraliteit van Amsterdam, 101, 111-2; Herenboekje 1794; De Jonge, a.w., IV, 248.
- 31 Bruijn, Admiraliteit van Amsterdam, 125; J.M. Fuchs, Opgevangen en opvoeden. Lutherse wezenzorg in Amsterdam 1678-1978 Amsterdam, 1978 168; A.H.C. Schaars, De bosbouw van het "Entel" in de tweede helft van de achttiende eeuw (Zutphen, 1974); Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavae 1575-1875 ('s Gravenhage, 1875); A.J. Veenendaal, Matthijs Sloot. Een zeeman uit de achttiende eeuw 1719-1779 ('s Gravenhage, 1975) 13, 47; H. Winkel-Rauws, Wel en wee van het geslacht Rauws (Zutphen, 1979) 87-8. Sloots studie was mogelijk meer een formaliteit.
- 32 Bruijn, Admiraliteit van Amsterdam, 110-1; De Jonge, a.w., V, 31.

- 33 AA 96, passim; AA 1330, f° 114, 139-41; AA XXXVII, 412; AAXXXIX, 112, f° 199. Luitenant Gerard Oorthuijs bleef twaalf jaar achtereen weg, commandeur Wolfert Abraham Brahé zelfs twintig jaar. Oorthuijs kreeg na zijn terugkeer in 1777 de commissie van ordinaris luitenant. Om hem gelijk te stellen met zijn oude jaargenoten werd deze op 1768 geantedateerd. De Amsterdamse luitenant Willem François Imbert de Martines was met ontslag gegaan in 1773, maar werd acht jaar later bij zijn terugkeer kapitein bij de Maze.
- 34 De 'Consideratiën' van Van Imhoff (uitg. J.E. Heeres, in Bijdragen tot de Taal-, Land en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië 66 1912) 456, en J. Haafner, Lotgevallen en vroegere zeereizen van Jacob Haafner (Amsterdam, 1820) 278, beide geciteerd in A. Staring, Damiaan Hugo Staring. Een zeeman uit de achttiende eeuw 1736-1783 (Zutphen, 1948) 24-5; Bruijn, Admiraliteit van Amsterdam, 124-5n.
- 35 Van de 128 officieren werden er behalve twee stuurlieden 35 commandanten gevonden in Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries II-III (eds. J.R. Bruijn a.o., RGP 166-7, 's Gravenhage, 1979). Deze bron betreft overigens niet de interaziatische vaart. Van acht luitenants bij de Maze is nog bekend dat zij in 1764-75 verlof kregen naar de Oost, maar deze zijn niet meegeteld omdat geen bevestiging in de VOC-bronnen werd gevonden.
- 36 Het percentage valt wat lager uit indien men alleen de cohorten telt die de Herenboekjes vermelden (vgl. tabel 1). Over 1721-95 zijn er dan 74, ofwel 8%.
- 37 In 1782 werden naast de acht gewone luitenants ter zee ook negen extra ordinaires aangesteld. In 1785 werden deze tot ordinaires bevorderd en noemde men de buitengewone luitenants voortaan sous-luitenants ter zee. Vgl. ook noot 41.
- 38 Raven, a.w., 24-5.
- 39 Per kolom zijn de volgende rangen en functies samengenomen:
 (1) onder- en opperstuurman, (sous-)luitenant ter zee
 (2) schipper, kapitein-luitenant ter zee, commandant (vermeld in Dutch Asiatic shipping, a.w.; meestal waren dit schippers, maar ook wel de rangen kltz. en ktz.)
 (3) kapitein ter zee, commandeur en opperequipagemeester, hoofd der Compagnieszeemacht in Indië
 (4) vaandrig bij het Compagniesleger
 (5) pakhuismeester, onderkoopman, boekhouder, weesmeester
 (6) koopman, gouverneur en directeur, equipagemeester in patria, bewindhebber
- 40 Voor voorbeelden van VOC-dienaars die langer bleven zie noot 33 en - in de zeventiende eeuw - H.E. van Gelder, Wollebrandt Geleynsz. de Jongh, 'de Alkmaarder wees' (1915), in Alkmaarse opstellen [Alkmaar, 1960] 118-47
- 41 Deze functie is alleen door Houttingh bekleed (1762-72). Na zijn dood werd weer een commandeur van de Indische Zee en opperequipagemeester benoemd.

Tabel 2. Aantallen officieren bij de Admiraliteit van Amsterdam, onderscheiden naar rang, 1700-95 (Bron: m.n. de Herenboekjes, soms gecorrigeerd)

	vlagofficiëren	kapiteins	commandeurs/ kapiteins- luitenant	luitenants	totaal (tot 1740 excl. lts.)
1700	2	34			
1701	3	31			
1702	3	31			
1703	3	30	29		62
1704	3	27	28		58
1705	3	26	38		67
1706	3				
1707	3	31	28		66
1708	3	29	25		57
1709	2	33	23		58
1710	3	33	22		58
1711	3	33	21		57
1712	2	33	20		55
1713	2	33	41		76
1714	3	32	39		74
1715	3	32	37		72
1716	2	32	35		69
1717	2	33	33		68
1718	3	33	33		69
1719	3	32	31		66
1720	3	31	26		60
1721	3	32	26		61
1722	3	33	27		63
1723	3	33	25		61
1724	2	33	23		58
1725	2	33	24		59
1726	2	33	23		58
1727	2	33	25		60
1728	2	33	21		56
1729	2	32	20		54
1730	2	33	22		57
1731	2	33	22		57
1732	2	32	23		57
1733	2	32	25		59
1734	2	32	25		59
1735	2	32	25		59
1736	2	32	24		58
1737	2	33	24		59
1738	2	33	22		57
1739	2	32	19		53
1740	2	32	22	30	86

1741	1	31	20	35	87
1742	1	33			
1743	1	33	18	30	82
1744	1	33	30	30	84
1745	3	33	17	38	91
1746	3	33	18	38	92
1747	3	32	22	39	96
1748	3	33	30	49	115
1749	7	27	31	48	113
1750	7	29	29	48	113
1751	10	28	23	52	113
1752	9	29	20	52	110
1753	9	28	19		
1754	9	25	24		
1755	9	26			
1756	8	27	24		
1757	7	30	26	38	101
1758	7	35	19	42	103
1759	7	36	35	40	118
1760	5	36	38	36	115
1761	5	35	40	40	120
1762	3	38	35	52	128
1763	3	38	44	55	140
1764	3	38	39	80	160
1765	2	38			
1766	2	37	38	76	153
1767	3	49	53	59	164
1768	3	50	52	60	165
1769	3	48	51	65	167
1770	2	47	49	61	159
1771	2	46	47	71	156
1772	2	45	43	61	151
1773	4	40	50	49	143
1774	5	39			
1775	4	37	41	47	129
1776	3	35	39	50	127
1777	5	30	38	53	126
1778	5	44	6	47	102
1779	5	49	4	40	98
1780	8	47	3	50	108
1781	8	45	3	50	106
1782	12	45	3	55	115
1783	12	42	2	67	123
1784	11	45	2	84	142
1785	11	43	2	97	153

1786	11	43	2	111	167
1787	10	46	2	112	170
1788	9	45	2	107	163
1789	10	43	2	110	165
1790	11	38	1	109	159
1791	11	37	1	108	157
1792	9	36	1		
1793	8	35	1		
1794	8	32	28	65	133
1795	8	32	31	63	134

inzet: totale aantallen officieren, 1700-94, tienjaarlijks

	minima				
1700	13	44	22	15	94
1710	14	51	29	16	110
1720	14	62	36	20	132
1730	7	69	26	24	126
1740	5	66	31	34	136
1750	15	60	49	70	194
1760	11	72	57	66	206
1770	9	83	67	111	270
1780	17	84	9	104	214
1790	19	82	3	264	374
1794	14	78	48	196	336

Tabel 4. Aantallen vlagofficieren en kapiteins, onderscheiden naar Admiraliteiten, 1730-95. (Van commandeurs en luitenants zijn onvoldoende gegevens bekend. Bron als tabel 2; soms gecorrigeerd)

	Maze	Amsterdam	Zeeland	Noorderkwartier	Friesland	totaal
1730	15	35	9	14	4	77
1731	15	35	9	13	4	76
1732	15	34	10	13	4	76
1733	12	34	10	12	3	71
1734	12	34	10	12	4	72
1735	12	34	9	12	4	71
1736	12	34	10	12	4	72
1737	12	35	10	12	4	73
1738	11	35	11	13	4	74
1739	10	34	9	13	4	70
1740	11	34	10	14	4	73
1741	11	32	10	14	4	71
1742	13	34	8	12	4	71
1743	13	34	8	13	4	72
1744	12	34	8	14	4	72
1745	14	36	8	14	4	76

1746	14	36	7	14	4	75
1747	15	35	7	9	4	70
1748	15	36	7	10	4	72
1749	16	34	6	11	4	71
1750	18	36	6	11	4	75
1751	16	38	6	11	3	74
1752	16	38	9	12	4	79
1753	15	37	8	11	4	75
1754	15	34	8	10	4	71
1755	14	35	8	12	4	73
1756	15	35	8	12	4	74
1757	15	37	7	12	4	75
1758	17	42	7	14	4	84
1759	16	43	7	14	4	84
1760	16	41	8	14	4	83
1761	16	40	9	14	4	83
1762	18	41	8	14	4	85
1763	18	41	9	14	4	86
1764	18	41	8	14	4	85
1765	18	40	8	14	4	84
1766	19	39	8	14	4	84
1767	19	52	9	12	4	96
1768	19	53	8	12	4	96
1769	20	51	8	12	4	95
1770	19	49	9	11	4	92
1771	19	48	8	11	4	90
1772	19	47	9	11	4	90
1773	18	44	8	10	5	85
1774	17	44	8	8	5	82
1775	17	41	8	7	5	78
1776	17	38	8	7	5	75
1777	17	35	7	7	5	71
1778	22	49	7	11	7	96
1779	22	54	9	11	7	103
1780	19	55	9	11	7	101
1781	23	53	7	12	7	102
1782	27	57	9	12	7	112
1783	28	54	9	11	8	110
1784	29	56	11	13	8	117
1785	28	54	10	13	8	113
1786	26	54	10	13	8	111
1787	30	56	9	12	10	117
1788	30	54	9	12	10	115
1789	30	53	6	11	9	109
1790	32	49	6	11	9	107

1791	31	48	6	11	9	105
1792	28	45	6	11	8	98
1793	30	43	6	11	8	98
1794	29	40	6	10	7	92
1795	30	40	5	10	6	91

Tabel 8. Procentuele verdeling naar eindrang, onderscheiden naar luitenantcohorten van tien jaar, 1701-95 (bron als tabel 2)

cohort	lt.	cdr./ kapltt.	kapt.	sbn.	vadm.	ltadm.	totaal	N=
1701-10	31	-	31	-	19	19	100%	16
1711-20	60	13	13	7	-	7	100	15
1721-30	48	8	16	16	4	8	100	25
1731-40	42	8	30	10	7	3	100	60
1741-50	52	10	28	5	2	3	100	120
1751-60	37	24	30	6	2	1	100	114
1761-70	58	13	27	2	-	-	100	176
1771-80	61	7	32	-	-	-	100	133
1781-90	88	11	1	-	-	-	100	347
1791-95	100	-	-	-	-	-	100	41
1701-50	48	9	27	7	4	5	100	236
1751-95	71	12	16	1	0	0	100	811
1701-95	66	11	18	3	1	1	100	1047

Tabel 9. Als tabel 8, onderscheiden naar Admiraliteiten, 1701-95

Adm.	eerste jaar	lt.	cdr./ kapltt.	kapt.	sbn.	vadm.	ltadm.	totaal	N=
M	1701	77	6	15	1	1	-	100%	371
A	1701	55	15	23	4	1	2	100	541
Z	1741	62	15	15	6	2	-	100	52
N	1761	82	8	8	-	2	-	100	52
F	1771	77	4	19	-	-	-	100	26
?	1791	100	-	-	-	-	-	100	5
totaal		66	11	18	3	1	1	100	1047

Tabel 10. Gemiddelde rangintervallen, onderscheiden naar eindrang, 1701-95 (Bron als tabel 2)

eindrang							N=				
	1 lt.	2 cdr.	3 kapt.	4 sbn.	5 vadm.	lt.adm.	(1)	(2)	(3)	(4)	
cdr./kaptl.	8						113				
kapt.	6	6					116	116			
sbn.	5	7	22				21	21	27		
vadm.	7	3	24	7			8	8	12	12	
ltadm.	5	3	25	7	6	jaar	10	11	12	13	14

Tabel 11. Als 10, onderscheiden naar decennia, 1701-95

cohort							N=				
	1 lt.	2 cdr.	3 kapt.	4 sbn.	5 vadm.	lt.adm.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1701-10	10	9	27	7	4	jaar	10	11	6	6	4
1711-20	8	6	25	2	16		5	3	2	1	1
1721-30	7	5	23	11	4		9	7	6	3	2
1731-40	5	5	29	5	10		29	24	12	6	2
1741-50	6	3	24	9	7		56	43	12	6	4
1751-60	5	8	17	6	4		69	41	10	3	1
1761-70	6	9	16	-	-		46	26	4	-	-
1771-80	13	-	-	-	-		8	-	-	-	-
1781-90	10	1	-	-	-		36	1	-	-	-
1791-95	-	-	-	-	-		-	-	-	-	-
1701-50	6	4	26	7	7		109	88	38	22	13
1751-95	7	8	17	6	4		159	68	14	3	1
1701-95	7	6	23	7	6		268	156	52	25	14

14. Procentuele verdeling naar aantal dienstjaren, 1701-95

cohort						jaar	totaal	N=
	0-2	3-5	6-10	11-20	20			
1701-10	-	-	-	13	87		100%	15
1711-20	-	-	11	45	44		100	9
1721-30	12	12	12	28	36		100	25
1731-40	14	12	21	12	41		100	57
1741-50	11	8	31	19	31		100	120
1751-60	10	10	22	23	35		100	114
1761-70	7	14	27	23	29		100	176
1771-80	14	16	22	41	7		100	133
1781-90	13	17	41	29	-		100	348
1791-95	39	61	-	-	-		100	41
1701-50	11	9	23	19	38		100	226
1751-95	13	17	30	28	12		100	812
1701-95	12	16	29	26	17		100	1038

Pieter Melvill (later baron Melvill van Cambee) (1743-1826) in het eerste marinetenue. Hij draagt de 'grote monteringsrok' in de rang van commandeur.
Schilderij van Augustus Christiaan Hauck (1742-1801), ca. 1770.
Helders marinemuseum, foto Afdeling maritieme historie van de marinestaf 9670

Dirk Muller (1758-1834) in het tenue van de V.O.C. Zijn rang is kapitein-ter-zee.
Anoniem schilderij, ca. 1790.
Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart-museum', Amsterdam

De zeevaartkunde en enkele maatschappelijke veranderingen in Nederland tussen 1850 en 1914

Drs. C.A. Davids

Inleiding¹⁾

In de beschrijving van een reis die hij omstreeks 1780 gemaakt heeft, vertelt de marineofficier Cornelius de Jong, hoe Nederlandse vissers en andere zeelieden die van jongs af aan met de Noordzee vertrouwd waren erin slaagden hun weg over zee te vinden. Bij de navigatie werd zelden gebruik gemaakt van kaarten of instrumenten om de breedte en lengte te bepalen. Het dieplood diende voor deze zeevarenden als "eenige wegwijzer", aldus de Jong. Door de resultaten van de lodingen te combineren met de uitgebreide plaatselijke kennis waarover zij beschikten, wisten zij hun positie op zee te bepalen "met eene juistheid, welke ons en anderen, in dit vak der kunst, waartoe alleen een halve leeftijd benodigd is, minder ervaren, ten hoogste verwonderd en verbaasd doet staan"²⁾.

Soortgelijke opmerkingen vinden we in het reisverhaal van een zekere dr. Van de Sande, die omstreeks 1830 als passagier een tocht met een Oostindiëvaarder meemaakte. De geleerde reiziger werd gefraspeerd door de nauwkeurigheid waarmee de gezagvoerder, op basis van berekeningen en observaties, zijn positie kon bepalen. Eén van de vaardigheden waarover de kapitein- "een door en door ervaren zeeman", aldus Van de Sande - beschikte, was, dat hij "met het bloote oog, of met eenige kortere waarnemingen, gemakkelijk de snelheid van zijn kiel (kon) berekenen"³⁾. Kennelijk steunde de navigatierechniek gedeeltelijk op de onder-vinding en de intuïtie.

Dat zeelieden in vroeger tijd dikwijls op de ervaring, de traditie of de intuïtie vertrouwden om hun weg over zee te vinden, is op zichzelf geen onbekend feit. Onder andere Ernst Crone heeft reeds hierop gewezen⁴⁾. Een recente studie over een zeevarende gemeenschap op een eiland in de Stille Oceaan laat zien, dat er nog steeds samenlevingen zijn, waar zulke bronnen van kennis de basis vormen voor de zeevaartkunde⁵⁾. Dezelfde studie bevestigt bovendien de conclusie die uit de beide hierboven gegeven fragmenten getrokken kan worden, namelijk dat navigatietechnieken die steunen op de ervaring, de intuïtie of de traditie wel degelijk efficiënt kunnen werken.

Maar de vaststelling, dat dergelijke technieken bestonden en doeltreffend konden zijn, hoeft niet het eindpunt voor het historisch onderzoek te betekenen. Zij kan als uitgangspunt dienen voor een nieuwe en, naar mijn mening, vruchtbare probleemstelling. Als bij de navigatie inderdaad gebruik gemaakt werd van technieken die op de genoemde bronnen van kennis gebaseerd waren en als deze in de praktijk doelmatig functioneerden, waardoor konden er binnen de zeevaartkunde dan toch veranderingen plaatsvinden? Of andere gezegd: als de bestaande technieken voldoende werkten, waardoor zouden zeelieden dan nieuwe technieken gaan toepassen of zelfs prefereren boven de oude?

In dit artikel wordt getracht de zojuist geformuleerde vragen te beantwoorden door de ontwikkelingen op zeevaartkundig gebied binnen de Nederlandse koopvaardij in de periode 1850 tot 1914 te bekijken. Daarbij zullen drie veronderstellingen worden gehanteerd.

De eerste hypothese luidt, dat er gedurende deze periode veranderingen plaatsvonden in het geheel van navigatietechnieken die binnen de Nederlandse koopvaardij toegepast werden, doordat zich problemen voordeden waarvoor de tot dan toe gebruikelijke technieken niet direct een oplossing boden. Navigatietechnieken kunnen namelijk opgevat worden als middelen die mensen aanwenden om in zekere zin de problemen op te lossen, die de omgeving op zee hun stelt. Met behulp van de zeevaartkunde zijn zij in staat hun weg te vinden van een gegeven plaats van afvaart naar een bepaalde plaats van bestemming. Wanneer nu de omgeving op zee verandert - bijvoorbeeld doordat in het scheepvaartverkeer ongewone routes worden gevolgd of doordat de schepen uit een nieuw soort materiaal gebouwd worden